

ІГОР КІСТЯКОВСЬКИЙ — ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАР І МІНІСТР ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (НАРИСИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ)

Павло Гай-Нижник

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Ф.Кураса
НАН України, докторант Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

*Ігор Кістяковський,
видатний державний діяч*

Відомий в російських та українських дореволюційних колах адвокат, московський присяжний повірений і громадський, а з проголошенням 29 квітня 1918 р. Української Держави у формі Гетьманату ще й державний діяч, Ігор Олександрович Кістяковський (1876-1940) по праву вважається однією з найосвіченіших особистостей свого часу. На превеликий, жаль в сучасній історіографії життя та діяльність І.О.Кістяковського, який, за словами колишнього Гетьмана, „керував країною в, так би мовити, міжцарстві”¹, є абсолютно недослідженою. Сподіватимось — поки-що; позаяк без аналізу позиції, ролі та дій цієї людини у перебігу національного державотворення 1918 р. неможливо скласти повносяжного уявлення про політичні процеси та державне будівництво в Україні в період існування Гетьманату П.Скоропадського від 29 квітня по 14 грудня 1918 року.

Становище Ігоря Олександровича у гетьманській владній вертикалі 1918 р. важко переоцінити. Ім'я І.Кістяковського, державного секретаря і міністра внутрішніх справ Української Держави, свого часу не сходило як зі шпальтів газет, так і з вуст знаних політиків і пересічних громадян. Як згадував один з тогочасних громадсько-політичних діячів, „Ігор Кістяковський і під час, і після гетьмана був у нас притчею во язицех. Його звинувачували у всеможливих пороках й називали „злим генієм” Скоропадського”². Він відігравав провідну роль в Раді Міністрів країни і мав неабиякі важелі впливу на Гетьмана, а Павло Скоропадський називав його своїм „злим духом”³.

Народився І.О.Кістяковський 1876 р. у Києві в сім'ї відомого українського вченого і громадського діяча, професора Київського університету Олександра Федоровича Кістяковського (1829-1884) та сестри відомого українського діяча

П.П.Чубинського. У дитячі та юнацькі роки ріс під впливами таких славетних українських діячів, як В.Антонович (що також доводився йому родичем), В.Науменко, П.Житецький та ін. Закінчив юридичний факультет Київського університету з золотою медаллю за роботу з історії римського права. По закінченні університету виїхав до Німеччини і провів там три роки, вивчаючи у різних німецьких університетах цивільне та римське право.

Після повернення до Росії став доцентом Київського університету по кафедрі римського права. В 1903 р. виїхав з Києва до Москви, де зайнявся адвокатурою, став присяжним повіреним. Одночасно, як приват-доцент, викладав в місцевому університеті цивільний кодекс. Залишив університет у 1910 р. на знак протесту проти втручання в університетське самоврядування з боку міністра освіти Кассо; разом з тим продовжував читати лекції в Московському комерційному інституті.

В ролі адвоката придбав собі широку популярність у Москві. Мешкаючи у Москві, жваво цікавився українським національним рухом і матеріально підтримував видання „Украинской Жизни”. Як зазначає Д.Дорошенко, *„на його світогляд багато вплинули свого часу писання Драгоманова, з яким знайомив його старший брат, відомий український вчений і завзятий драгомановець Богдан Ол. Кістяковський”*⁴. Сам І.Кістяковський часто полюбляв розповідати, що його предки брали участь у битві під Полтавою, після якої залишився в живих лише один Кістяковський, від якого і пішов його рід⁵. Цілком очевидно, що Ігор Олександрович до революції був далекий від великої політики, як і від українського революційного руху, хоча й брав участь у національному культурно-просвітньому житті. Він був яскравим представником так званої національної „буржуазної” (консервативної) інтелігенції з гострою антипатією до соціалістичних ідей, плодом російського імперського організму та української духовної культури і генетичної природи. Саме тому, коли в квітні 1918 р. після попередніх спроб створити уряд Української Держави М.Устимовичем та М.Василенком, 10 травня 1918 р. остаточний склад Ради Міністрів було сформовано Ф.Лизогубом, Ігор Кістяковський увійшов до його складу. В Кабінеті Ф.Лизогуба він належав до групи міністрів, яка зорганізувалася приватно для підтримки і твердого проведення національного курсу (Б.Бутенко, Д.Дорошенко, І.Кістяковський, Ю.Любинський і О.Рогоза)⁶. Щодо його української позиції, Д.Донцов свідчив у щоденнику, що якимось І.Кістяковський зауважив щодо єдино можливої альтернативної розв’язки українсько-московського протистояння: *„або українець буде чистити чоботи москалеві, або москаль українцеві”*⁷. Сам він, зазначав при цьому Д.Донцов, волів чистити чоботи москалеві. Проте не слід досить серйозно сприймати кілкі коментарі Д.Донцова, позаяк відомо, що останній у 1918 р., працюючи директором Українського телеграфного агенства (УТА), був підлеглим І.Кістяковського, а їхні особисті та професійні взаємини були, м’яко кажучи, антипатійними та вкрай загостреними⁸.

В уряді Ф.Лизогуба І.Кістяковський спочатку, в травні 1918 р., отримав портфель державного секретаря. Державний секретаріат вів технічну частину протоколювань засідань Ради Міністрів, редагував і, згодом, публікував її рішення; був інституцією, що мала редагувати й публікувати закони, різного роду доклади, проекти, статuti, офіційні записки тощо; крім того працівники цього відомства, добре обізнані на українській мові, дбали про її чистоту і неодноразово виступали (в тому числі й офіційно) як оборонці її державного статусу*.

В цьому контексті важливого значення набуло питання преси. На перших порах існування Гетьманату вирішення питань, пов'язаних з пресою, було зосереджено в Міністерстві внутрішніх справ під опікуванням товариша міністра О.Вишневського та директора Прес-бюро Д.Донцова. Врешті, питання це переросло в проблему, яку навіть у Раді Міністрів не могли спрямувати у плідне русло. При цьому, однак, новий державний секретар І.Кістяковський, що не мав жодного відношення до цієї справи, як згадував Гетьман, „судячи з його заяв, питання преси розумів і надавав йому великого значення”⁹. Він (І.Кістяковський) постійно цікавився проблемами преси, вказував шлях її налагодження і, головне, мав струнку систему, яка подобалася П.Скоропадському. Саме тому Гетьман й вирішив передати питання преси у відання державного секретаря.

*„Кістяковський р'яно взявся за справу. Було між іншим вирішено, — згадував П.Скоропадський, — крім правильної постановки з кожноденною пресою, створити ще осібне українське видавництво, де б друкувалася лише одна гарна українська література для народу. Були в Кістяковського засідання з цілою низкою осіб. Всі наполягали на придбанні дуже великого будинку, котрий явився би палацом преси. Замашки були дуже широкі. Інформацію мало було бути вірно поставлено, крім преси, тут мав бути зосереджений весь відділ пропаганди, і кінематограф, і плакати тощо. Почалося з того, що дім купили й звільнили його. Потім не було ротаційних машин. Нарешті й це дістали...”*¹⁰.

А далі І.Кістяковського було призначено міністром внутрішніх справ, і до успішного вирішення проблеми не дійшло.

Співробітники Державного секретаріату (за винятком його голови) покидали засідання уряду лише при обговоренні ним таємних питань. І.Кістяковському довелося налагоджувати роботу і фактично створювати Державний секретаріат (до нього держсекретарем короткий час був М.Гижицький). В результаті Державний секретаріат при Раді Міністрів Української Держави набув завершеного структурного вигляду у складі департаментів: законодавчих справ Державної канцелярії (директор М.Володковський), загальних справ Державної канцелярії (С.Гаєвський), державної друкарні (Г.Ювенко), редакції „Державного Вістника” (редактор І.Юцишин), Термінологічної комісії (проф. А.Кримський) та секретаря Ради Міністрів В.Дитятина¹¹. На посаді державного секретаря Ігор Олександрович працював до початку липня 1918 р., коли йому було запропоновано посісти крісло міністра внутрішніх справ.

Одночасно з травня 1918 р., з часу початку мирних переговорів між Українською Державою та РРФСР, І.Кістяковський (до 10 серпня 1918 р.) — заступник голови української мирової делегації. Разом з головою делегації С.Шелухіним підписав прелімінарний мир і 12 червня 1918 р. текст договору про припинення ворожих дій та відновлення залізничної комунікації. При делегації діяло 8 комісій: політична, військово-морська, фінансова, комунікаційна, культурна, економічна і юридично-редакційна, а у певних моментах також і культурна комісія Міністерства сповідань.

З серпня 1918 р., вже будучи міністром, він — сенатор Загального зібрання Державного Сенату Української Держави.

На початку липня 1918 р. Ігоря Кістяковського, що справляв враження дуже вольової людини, хоч і з деяким цинізмом, а головне, що прагла безперестанку працювати, було призначено міністром внутрішніх справ Української Держави¹². Новому міністрові довелося займатися низкою складних і суперечливих питань, які

само собою є нелегкими у розв'язанні на державному рівні, а тим паче у тих пореволюційних умовах державної розбудови України. Адміністративно-територіальний устрій Української Держави складався з губерній на чолі з губерніяльними старостами. Переважна більшість губерніяльних і повітових старост були місцевими земельними власниками, найчастіше земськими діячами, суддями, частина з них — військовими, але також людьми місцевого походження; лише надто мала частка приходилася на адміністраторів старого царського режиму (власне, кілька осіб). Проте деякі губерніяльні старости, призначені на початку Гетьманату, були доволі одіозними фігурами для свідомого українського громадянства. Такими, наприклад, стали київський губерніяльний староста І.Чарторижський (колишній губернатор окупованої російським військом Тернопільщини) чи, скажімо, губерніяльний староста Харківщини П.Заліський (прибічник визнання в Україні російської мови державною).

З приходом на посаду міністра внутрішніх справ І.Кістяковського ці особи були одразу ж звільнені з зазначених посад і замінені іншими людьми (П.Заліського було звільнено 2 липня, а І.Чарторижського — 30 серпня 1918 р.)¹³. Невдовзі таку „чистку” було проведено й серед повітових старост. Проте у цій, здавалося б, розпорядчій справі виявились чималі складнощі. Їх наочно можна простежити на прикладі заміни губерніяльного старости Київщини. Коли було скинуто з посади І.Чарторижського І.Кістяковським було запроповано посісти її членом українських національно-соціалістичних партій, але на цю пропозицію не відгукнувся ніхто, навіть колишні губерніяльні комісари Центральної Ради. Так само як відмовилися соціалісти вступити й до міністерства (в тому числі на посади членів ради міністра внутрішніх справ, від яких залежали призначення на адміністративні посади на місцях). Довелося призначати людей не з огляду на відношення до української національної справи, а з огляду на фахові здібності окремих кандидатів. У МВС почалися й чітко означені українізаційні процеси. Опозиція ж захлиналася від критиканства. Соціалістів, як писав один із провідних діячів Центральної Ради та громадсько-політичний діяч, „коли нас стали українізовувати Скоропадський та Ігор Кістяковський, то це суто ображало і корбило...”¹⁴.

Досить широку характеристику І.Кістяковського як людини, міністра внутрішніх справ і його адміністративним зусиллям надав в еміграції колишній товариш державного секретаря Української Держави М.Могилянский. Він, зокрема, так згадував ситуацію літа 1918 р.:

„Міністром внутрішніх справ був вже не безвольний Ф.А.Лизогуб, І.О.Кістяковський, найбільш яскрава фігура в усьому міністерстві гетьмана, розумна, талановита й надзвичайної працездатності людина. Він з сил вбивався, намагаючись зміцнити владу, що частково, особливо в провінції, йому й вдавалося, але об'єднати кабінет [міністрів — П.Г.-Н.] на єдино рятівній в той момент політиці твердої влади було неможливо, і такі впливові міністри, як, наприклад М.П.Василенко, діловий С.М.Гутник, симпатичний та гуманний В.В.Зінківський, йшли означено проти Кістяковського, захоплюючи за собою рівно половину Ради міністрів. Повторювалася трагедія влади Тимчасового уряду в Петрограді, і незважаючи на попереджувальний, яскравий досвід історії, люди вперто трималися шляху політичної маніпуляції та незворушливого прекраснодушся.

Проте досить зрозуміло, що за умов, що склалися, робота міністерства не була й не могла бути продуктивною.

В самому початкові свої діяльності на бойовому посту міністра внутрішніх справ Кістяковський всі свої зусилля вживав на притягнення до практичної, спільнуючої діяльності місцевих національних українських діячів. Але, на жаль, на цьому шляху він зазнав майже повну невдачу, позаяк все це були в переважній більшості своїй люди, що звикли до необгрунтованої опозиції, і вони, за досить рідкими винятками, виявилися нездатними до простої, ділової роботи. ...Особливо важко було налагодити апарат місцевої влади: з фатальною неуникливістю доводилося повертати до влади і вербувати для кадрів нової влади людей досвіду старого часу, забуваючи, що змінилася не лише обстановка, в якій доводилося працювати, але й, найголовніше, побутовська психіка”¹⁵.

Міністрові довелося зіткнутися й з низкою інших проблем. Крім звичайного злодійства та спекуляції, слід було вгамувати карні еспедиції землевласників, які здійснювалися за допомогою німецьких й австрійських військ ще з періоду правління Центральної Ради, і підбурювані радикалами-соціалістами та більшовицькими агентами локальні страйки та збройні виступи селян; ліквідувати терористичні організації більшовиків і есерів та, водночас, приборкати антидержавні й антиукраїнські білогвардійські організації тощо. Крім того, боротьба з терором стала чи не головною біллю міністра (вибухи на збройних сховища в Києві на Звіринецькій й Подолі, в Святошині, в Одесі, добре керовані організації саботажників, замах на фельдмаршала Айнгорна, невдалі спроби вбивства Гетьмана П.Скоропадського і здійснення державного перевороту тощо), як і шпигунські мережі „білих”, „червоних”, „антантів” та й навіть „союзницьких” Німеччини та Австро-Угорщини.

В ці буремні часи становлення нової державності Міністерство внутрішніх справ логічно було на чолі адміністрації країни, а І.Кістяковський, як міністр внутрішніх справ, став чи не центровою фігурою в уряді й набув найбільшого впливу. На думку багатьох сучасників, в тому числі й його політичних супротивників, „він був найтолковішим і активним членом гетьманських кабінетів”¹⁶, „безсумнівно розумною людиною”¹⁷. У рамках міністерства, за таких умов, через відповідні відомства було сконцентровано контроль не лише за правопорядком в країні, але й над управлінням пошт і телеграфів, біженецьким департаментом, Українським Телеграфним Агентством й Державним Бюро Преси (які згодом будуть об’єднані в єдину установу на чолі з Д. Донцовим), міською й повітовою міліцією, яка влітку 1918 р. буде реорганізована в широкую поліційно-контррозвідувальну структуру — Державну Варту (статут затверджено 9 серпня 1918 р.), для служби і оборони від диверсій на залізницях створено окремі корпуси залізничної Варти.

Свою посадову і громадянську позицію щодо процесу державної розбудови в Україні І.Кістяковський висвітлював 19 вересня 1918 р. у промові, виголошеній на з’їзді губерніяльних старост та їхніх помічників у Києві. Міністр виступив з твердою впевненістю в життєдайність української ідеї і закликав підтримати існуючу владу:

„Україна вступила на широкий шлях свого державного самостійного існування. Зріст та розквіт України можливі тільки на твердих національних підставах. Могутній рух селян-хліборобів, перейнятий

здоровими ідеями державності, підняв історичний прапор української самостійності — Гетьманство. Під цим прапором йде глибокий національний рух, і наше завдання — підтримати його всіма засобами й всіма силами. Культурна, просвітня та взагалі національна праця як в центрі, так і на місцях в напрямку відновлення української державності повинна зустрічати повну нашу піддержку і допомогу. До цієї праці конче треба притягати усі українські національні елементи, що бажають щиро і чесно працювати над утворенням Гетьманської України”.

Разом з тим І.Кістяковський висловив гостру критику деструктивних антидержавних елементів соціалістичної забарвленості, що прикриваючись демагогічними гаслами, провадять руйнівну діяльність в країні. Ним було встановлено принципову різницю між „еволуційним” та „революційним” соціалізмом і їхньої ролі у державній розбудові. з цього приводу, Ігор Олександрович, зокрема, зазначав:

„Міністерство внутрішніх справ не виконало б свого національного завдання, коли б не звернуло серйозної уваги на ті злочинні елементи, котрі борються з нашою державністю. Представники крайніх лівих партій на підставі інтернаціоналізму провадять найінтенсивнішу працю, прямуючи нахабно обдурити нарід гаслом загальної класової боротьби. Практичною ідеологією цих елементів являються гасла революції й захоплення влади. Особи, котрі захоплювали владу при допомозі різного роду „совітів” і комітетів, що грабували та нищили мирну людність, не покинули ідеї грабунку та насильства. З цими ворогами суспільності Міністерство внутрішніх справ повинно провадити енергійну боротьбу, і до цієї боротьби я вас закликаю.

На великий жаль мушу сконстатувати, що й поміж українцями існують течії, котрі революційне захоплення влади і принцип соціального інтернаціоналізму ставлять на перше місце. На них треба дивитись, як на псевдонаціоналістів. Тут націоналізм тільки оборонча барва, котра не повинна вводити в блуд Міністерство внутрішніх справ. Протинаціональні та протидержавні елементи дістаються й до наших здорових інституцій держави, як професійних спілок, кооперативів, культурних і просвітніх товариств і т.д. Не може бути жадного сумніву, що без професійних спілок не може бути здорового робітничого руху, без кооперативів немислима організація нашого господарського життя — одначе, власне, в ім'я перш за все збереження й захисту цих державних інституцій, Міністерство внутрішніх справ повинно прикласти всіх зусиль для того, щоб ці інституції не були заслоною, за котрою ховаються люди, що мають зовсім інші цілі.

Теж саме треба сказати щодо окремих політичних партій. Українська Держава може йти по шляху свого національного розвитку тільки при умові широкої політичної толерантності. Окремим політичним партіям треба дати цілковиту волю боронити свої ідеї і погляди. В цьому питанні не може бути винятку й для партій соціалістичних, котрі стоять на підвалинах еволюційного розвитку соціалізму. Але революційний соціалізм — явище протидержавне, і приклад російської революції

показав все безглуздя революційного соціалізму. Оскільки безглуздя не має права претендувати на соціальне будівництво, настільки держава повинна боротись з революційним соціалізмом. Перед Міністерством внутрішніх справ стоїть тяжке завдання впорядкування місцевого життя. Поза державною роботою місцевих людей, поза працею земських і міських самоврядувань місцеве життя неможливе, однак досвід революції показав, що місцеве самоврядування, збудоване на протидержавнім виробничім законі, знижило місцеве господарство та повернуло здорове господарче життя земств і міст в боротьбу політичних програм”¹⁸.

Ігор Кістяковський був прихильником жорстких дій щодо соціалістів та більшовиків. Над політичною пресою було встановлено цензуру. Репресій зазнали організації, що вели неприховану агітацію за повалення Української Держави, як наприклад, „Бунд” чи „Союз професійних спілок” у Києві. З приводу вибуху страйку друкарів, який був спровокований соціалістами, міністр мав намір (26 червня 1918 р.) садити страйкарів на півроку до в’язниці¹⁹. За наказом І.Кістяковського 27 червня 1918 р. було заарештовано М.Порша, 28-го — В.Винниченка (але вже наступного дня через тиск німців звільнено з особистого наказу Гетьмана). 27 липня 1918 р. арештували С.Петлюру та інших крайніх лівих соціалістів, 17 серпня 1918 р. — одного з ліворадикальних провідників „Вільного козацтва” М.Ковенка та багатьох інших²⁰. Згодом, вже в еміграції, Гетьман згадував, що його міністр вважав за можливе припинити весь радикальний антиурядовий рух та настрої, які іноді й мали глибоке підґрунтя, лише арештами всіх опозиційних діячів, які хоча б трохи дозволяють собі вдаватися до неконституційних дій²¹. Арешти продовжувалися й протягом подальших місяців. Втім, багатьох націонал-більшовиків і ультралівих соціалістів дуже скоро влада змушена була звільнити на вимогу німців. Так, зокрема, німецьке командування змусило П.Скоропадського видати розпорядження про звільнення з Лук’янівської в’язниці С.Петлюри, загрожуючи, що в іншому разі звільнять його силою²². Рада Міністрів неодноразово протестувала проти такої позиції окупаційної влади щодо антидержавних елементів, а сам І.Кістяковський на початку жовтня 1918 р. доповідав урядовцям, що німці не дають йому арештовувати „відомих своєю злочинною діяльністю небезпечних більшовиків” та радикальних соціалістів і вимагають звільнення інших. Міністр внутрішніх справ заявив, що за таких обставин він складає з себе відповідальність за безпеку та спокій Києва²³.

Тим часом, революційна преса одразу ж підняла галас про арешти людей за приналежність до українства. З цього приводу І.Кістяковський одразу ж видав обіжник, в якому зазначалося: „В Міністерству Внутрішніх Справ надходять скарги, буцімто чиняться арешти осіб за приналежність до українства. Скаргам не вірю. Однак ще раз підкреслюю дані під час з’їзду вказівки про необхідність найобережнішого відношення до наших національних організацій і до наших громадських діячів. Необережні арешти національних діячів недопустимі”²⁴. в інтерв’ю газеті „Відродження” 3 вересня 1918 р. міністр І.Кістяковський заперечив реакційність політики уряду і зауважив, що заарештовувалися особи не за партійною приналежністю, а за антидержавну та терористичну діяльність і зазначив:

„Причиною переслідування окремих революційних соціалістів є те, що по зробленим спостереженням вияснено запис в помірковані соціалістичні партії таких осіб, котрі весь час знаходилися на крайньому

лівому крилі і тепер через щось несподівано поправили. Спостерігалось таке явище: при арешті означеної особи, про котру мались більш ніж достатні відомості про її активну революційну діяльність, вияснялось, що ця особа належить до партії меншовиків, бундовців, або просто являється учасником якого-небудь професійного союзу і представляє відповідні офіційні докази. Утворюється така картина: досить тепер бувшому большевикові, який продовжує свою шкідливу роботу, перейти до меншовиків, щоб партія брала його під своє покровительство і його арешт розглядала як боротьбу проти поміркованих соціалістичних партій... Державна влада не може стати на ту точку погляду, щоб формальна нинішня належність до поміркованих партій давала б повну безкарність і можливість покривати таким чином свої колишні проступки. Маються факти, що особи, винні в масових убивствах, були під захистом поміркованих соціалістичних партій, котрі доказували повну лояльність цих осіб...”²⁵.

Арештам були піддані не лише ультраліві соціалісти, але й радикальні праві діячі. У червні-липні 1918 р. було затримано низку апологетів „білого” руху. 7 липня 1918 р. влада розігнала монархічну маніфестацію в Києві. На Софійський майдан було стягнуто гетьманську державну варту і німецький відділ. Велику чисельність російських білих офіцерів заарештували й під військовим ескортом припроваджено до в’язниць²⁶. Одним з перших розпорядчих актів І.Кістяківського, як нового міністра внутрішніх справ, було офіційне оголошення від 31 липня 1918 р. про заборону в Українській Державі агітувати за єдину неделіму Росію²⁷. Майже через місяць, 29 серпня 1918 р., ним та директором канцелярії МВС Брашевським було видано Циркуляр Міністерства внутрішніх справ губерніяльним старостам і міським отаманам України, в якому І.Кістяковським вказувалося:

„До Міністерства Внутрішніх Справ поступають донесення, що в ресторанах улаштовуються систематичні демонстрації, котрі мають напрямок проти державного строю України.

По замові відвідувачів находячієся в ресторанах оркестри грають монархічні російські пісні, як на приклад, „Слався ти Славйон”, при тім присутні вислуховуючи навістачки оддають честь і випроваджують іноді скінчення відповідними менту вигуками.

Наказую:

1. Учасників подібних демонстрацій затримувати і відправляти в Росію, щоб вони там з честю могли на ділі, а не в ресторанах, гульбищах виявляти свою преданість дорогим для них політичним ідеям.

2. Господарів ресторанів і орудувачів притягати до відповідальности за участь в демонстраціях проти держави”²⁸.

Сучасники тих часів згадували, що „не будучи реакціонером, І.О.Кістяковський швидко створив собі репутацію крайнього реакціонера, чим настановив проти себе як російські ліберальні елементи, так і українських націоналістів”²⁹. Багато в чому цьому сприяли, власне не стільки безпосередньо справи, скільки часті різкі вислови з різних приводів гетьманського міністра. Так, наприклад, якимось після його промови в Одесі на запитання когось з присутніх „Що ж це, — повернення до часів Плеве?” Ігор Олександрович необачно відповів: „Переді мною і Плеве, і Сіпаягін скоро опиняться хлопча-

ками”³⁰. Д.Донцов з цього приводу зауважував, що І.Кістяковський уявляв себе „українським Стамбулінім”³¹. Вочевидь, саме такі необачні вислови міністра мав на увазі й колишній Гетьман П.Скоропадський, коли, згадуючи про І.Кістяковського та обох підлеглих йому начальників поліції „були поганими політиками й не розбиралися у ній, особливо в українських** питаннях”³². Втім, а чи повинні державні посадовці такого специфічного спрямування взагалі займатися політикою і якою мірою? Ось, власне, з цього приводу думка Гетьмана: „Однією рукою виявляти тверду владу, не зупиняючися перед найсуворішими мірами, але іншою рукою давати. На обов’язки міністра внутрішніх справ саме й полягає вести внутрішню політику, що полягає в тому, щоб, вияснивши вказане, підвести шляхом проєктованих ним суспільних реформ до того, що суспільство буде задоволене в своїх розумних вимогах”³³. І.Кістяковський в цьому плані цілковито не піддавався на поступки.

Окрім жорсткої позиції щодо внутрішніх антидержавних сил, міністр внутрішніх справ, незважаючи на тиск німців, застосовував прямо і неприховано відповідні дії й щодо зовнішніх дезорганізаторів стабільності в Україні. Осередком антиукраїнізму зовнішнього була в Києві більшовицька мирового делегація на чолі з Г.Х.Раковським. У жовтні 1918 р. з наказу І.Кістяковського були заарештовані члени двох викритих крупних більшовицьких організацій в Києві та Одесі. Допит затриманих, труси та обшуки в цих організаціях і навіть у самих делегатів, виявили тісний зв’язок між більшовицькою мирною делегацією Г.Раковського, українськими соціалістичними діячами та радикальними терористичними організаціями, а також посередництво між ними представників німецької влади³⁴. У розпорядженні Міністерства внутрішніх справ були неспростовні докази того, що члени більшовицької делегації ведуть посилену більшовицько-революційну агітацію в Україні, не шкодують мільйонів рублів на організацію залізничних страйків та на організацію збройного повстання тощо, але німці всіляко заважали приборканню цих дій та усіляко прикривали ленінських агентів³⁵. Тим не менш, І.Кістяковський без вагань арештував більшовиків Єгорова, Дибенко та інших, наказав здійснити трус в приміщенні мирової делегації РРФСР та більшовицького консульства. Під час обшуків і там було знайдено докази підривної діяльності більшовицьких делегатів, їхні таємні антидержавні зносини з українськими соціалістами та представниками німецького штабу. Віддав наказ арештувати більшовиків Г.Раковського та Д.Мануїльського після зриву делегації РСФРР мирових переговорів з Україною.

Наслідком була вкрай різка вимога заступника німецького посла барона Мумма, радника Тіля, негайного звільнення арештованих, повернення вилучених при обшукі документів і відставки І.Кістяковського. Це призвело до урядової кризи, коли 19 жовтня 1918 р. 9 міністрів (Василенко, Ржепечський, Романов, Колокольцов, Гутник та ін.), вступившись за міністра внутрішніх справ, демонстративно подали у відставку³⁶. Вони ж закликали Гетьмана змінити зонішньополітичний курс держави, переорієнтувавши його на Антанту і „білу” Росію. Проти цієї заяви висловилися лише меншість з шістьох міністрів, серед яких був також й Кістяковський, а саме: Лизогуб, Кістяковський, Бутенко, Рогоза, Любинський і Дорошенко³⁷. Попри все, змінилися й зовнішньополітичні обставини, і Гетьман змушений був ввести соціалістів до складу уряду Ф.Лизогуба і вивести з нього І.Кістяковського.

Тим не менш, і при зміні голови уряду (Ф.Лизогуба змінив С.Гербель) й формуванні нового складу Ради Міністрів із виходом 14 листопада 1918 р. так званої гетьманської „Грамоти про федерацію”, Ігор Олександрович знов отримав посаду міністра внутрішніх справ.

13 листопада 1918 р. Департаментом Державної Варти МВС було оголошено прикмети Г.Раковського, який „виїхав з Києва у Великоросію, має намір поїхати до Відня через Україну”. В цьому розпорядженні наказувалося: „*Вживайте невідкладних заходів щодо недопущення проїзду і безумовного затримання його*”³⁸. Наступного дня в Києві із застосуванням зброї було розігнано пробільшовицьку маніфестацію робітників і студентів, що вийшли на вулиці з протидержавними гаслами та червоними прапорами.

Незважаю на те, що аж „до останньої фази гетьманщини він проводив українську національну політику”, недоброзичники та вороги звинуватили І.Кістяковського в тому, що це „не завадило йому вступити 15 листопада 1918 року в новий кабінет [С.Гербеля — П.Г.-Н.], гаслом якого було відновлення єдиної й неподільної Росії...”³⁹. Звідси — й закиди у безпринципності, а дехто з тогочасних політиків (Д.Донцов) навіть ставили йому у провину випуск П.Скоропадським „федеративної” грамоти⁴⁰.

Як би там не було, але Ігор Олександрович до останнього дня залишався на державній службі. В його міністерстві було вироблено чимало законодавчих актів Української Держави (зокрема, закони про українське підданство, про обітницю тощо). Саме в надрах його відомства в цей короткий час (листопад-грудень 1918 р.) особливою комісією при міністерстві було розроблено правила виборів до Державного Союму України (23 листопада на видатки цієї комісії урядом було виділено 20 тис. крб.⁴¹). Згідно з цими правилами вся Україна поділялася на 251 виборчу округу, з яких 219 мали бути сільськими і 32 міськими. Кожна округа делегувала по одному депутату; Київ представляв 7 депутатів, Одеса — 6, Харків — 4, Катеринослав — 3, а кілька значних повітових міст виокремлювалися в самостійні виборчі округи⁴².

Не обійшлося й без помилок. Однією з них було допущення появи гетьманської „грамоти про федерацію”, хоч і з неіснуючого „білоу” Росією. Як свідчить колишній гетьманський міністр закордонних справ Д.Дорошенко, саме І.Кістяковський з головою Ради Міністрів С.Гербелем, із вибухом протигетьманського заклоту Директорії, довгий час вмовляли П.Скоропадського призначити головним командантом усіх збройних сил Української Держави генерала графа Ф.Келлера. Гетьман вагався між реакційними переконаннями генерала і його особистою хоробрістю та популярністю серед офіцерства, але все ж 18 листопада 1918 р. поступився на переконання урядовців⁴³. Проте Ф.Келлер одразу ж взявся перебирати всю повноту влади й щодо політичного боку і невдовзі був замішаний у спробі очолити білогвардійський державний переворот проти Гетьмана й 27 листопада 1918 р. зміщений з посади П.Скоропадським. Надзвичайними повноваженнями ген. Ф.Келлер позміщував багатьох призначених І.Кістяковським посадовців-гетьманців і міністрові внутрішніх справ разом з новим командувачем гетьманських військ генералом князем О.Долгорукиком вже не вдалося налагодити справу в українському напрямі.

14 грудня 1918 р. повстання, зумовлене збройним заклотом Січових Стрільців на чолі з Директорією, повалило владу П.Скоропадського. Українська Держава у формі Гетьманату припинила своє існування. Згодом Гетьман двояко відгукувався про свого колишнього міністра, ставлячи йому у провину, передусім, відсутність політичної гнучкості у роботі. Цінуючи все зроблене І.Кістяковським в процесі національного державотворення, для налагодження нормального життя в країні, П.Скоропадський зазначав:

„Та все ж своїми діями, своєю прямолінійністю в сенсі поліційного наведення порядку, Кістяковський приніс багато шкоди, в той час як якби він виконав свої обіцянки, тобто, створивши поліцію, одночасно

вмовив би партії вести широку пропаганду наших ідей в своєму середовищі, залучаючи їх до роботи, він би пом'ягчив той настрій невдоволення, котрий, завдяки роботі людей зі вразливим самолюбством, все згущався в країні”⁴⁴.

Але чи можливо було в ті буремні часи домогтися порозуміння між радикальними соціалістами-революціонерами, наприклад, і „буржуазною” владою, яку вони прагли повалити; або між українськими „націоналістичними” колами та російськими „єдино-неделімцями”, які й чути нічого не хотіли про будь-яку Україну? Врешті, Гетьман все ж розумів, що вимагав від свого міністра нездійсненого (за тих умов), адже одразу за критикою написав у спогадах:

„Слід також сказати, що для міністра [Кістяковського] завдання було надзвичайно важким, і розраховувати, щоби країна могла заспокоїтися, коли поряд у Великоросії вирує крайній більшовизм, в нас на Україні, народонаселення якої пов'язане тисячами й тисячами ниток, прямо-таки було неможливо”⁴⁵.

Ігорю Олександровичу вдалося емігрувати. На вигнанні він був поодаль політичної діяльності, підтримував зв'язки з поміркованою частиною як російської, так і консервативної української еміграції. На чужині, у 1940 р., І.О.Кістяковського й застала смерть.

Перелік посилань

- ¹ *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — Київ-Філадельфія, 1995.
- ² *Гольденвейзер А.А.* Из киевских воспоминаний (1917-1920 гг.) // Революция на Украине по мемуарам белых. — М.-Л., 1930. — С. 42.
- ³ *Донцов Д.* Рік 1918, Київ: Документально-художнє видання. — К.: Темпора, 2002. — С. 148.
- ⁴ *Дорошенко Д.* Історія України 1917-1923 рр. — Т. II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. — К.: Темпора, 2002. — С. 46.
- ⁵ *Донцов Д.* Вказана праця. — С. 52.
- ⁶ *Дорошенко Д.* Вказана праця. — С. 45.
- ⁷ *Донцов Д.* Вказана праця. — С. 148.
- ⁸ Там само. — С. 50, 52, 54.
- ^{*} Так, наприклад, відомою є опублікована у жовтні 1918 р. записка працівників Державного секретаріату, пілписана його вищими чинами, до державного секретаря С.Завадського в оборону державності української мови з приводу нарікань окремих урядовців на нібито її „недорозвинутість і бідність” (Державний Вістник. — 1918. — № 10).
- ⁹ *Скоропадський П.* Вказана праця. — С. 220.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Державний Вістник. — 1918. — № 10.
- ¹² *Скоропадський П.* Вказана праця. — С. 250.
- ¹³ *Дорошенко Д.* Вказана праця. — С. 62, 64.
- ¹⁴ *Гольденвейзер А.А.* Вказана праця. — С. 46.
- ¹⁵ *Могілянський Н.М.* Трагедия Украины (Из пережитого в Киеве в 1918 г.) // Революция на Украине по мемуарам белых. — М.-Л., 1930. — С. 129-130.
- ¹⁶ *Гольденвейзер А.А.* Вказана праця. — С. 42.
- ¹⁷ *Могілянський Н.М.* Вказана праця. — С. 126.
- ¹⁸ Вістник політики, літератури й життя. — 1918. — № 35-36.
- ¹⁹ *Донцов Д.* Вказана праця. — С. 57.

- ²⁰ Там само. — С. 77, 84.
- ²¹ *Скоропадський П.* Вказана праця. — С. 251, 252.
- ²² *Могилянський Н.М.* Вказана праця. — С. 131.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Відродження. — 1918. — № 127.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ *Донцов Д.* Вказана праця. — С. 61.
- ²⁷ Известия. — 1918. — 3 серпня.
- ²⁸ Черкаський обласний архів. — Ф-Р. 1868, оп. 1, спр. 8; *Королишин С.* Геть від Москви // Батьківщина (Торонто, Канада). — 1993. — Ч. 11-12. — С. 6.
- ²⁹ *Могилянський Н.М.* Вказана праця. — С. 130.
- ³⁰ Там само.
- * Тогочасний болгарський політик „твердої руки”.
- ³¹ *Донцов Д.* Вказана праця. — С. 148.
- ** Так зване „українське питання” в тогочасній внутрішній політиці — це ні що інше, як позиція і ставлення щодо соціалістичних партій національного забарвлення (УПСР, УСДРП, УПСФ тощо) — П.Г.-Н.
- ³² *Скоропадський П.* Вказана праця. — С. 209.
- ³³ Там само. — С. 251.
- ³⁴ *Деникин А.И.* Гетманство и Директория на Украине// Революция на Украине по мемуарам белых. — М.-Л., 1930. — С. 145.
- ³⁵ *Могилянський Н.М.* Вказана праця. — С. 131.
- ³⁶ *Деникин А.И.* Вказана праця. — С. 150.
- ³⁷ *Донцов Д.* Вказана праця. — С. 109.
- ³⁸ Коммунист. — 1919. — 18 квітня.
- ³⁹ *Гольденвейзер А.А.* Вказана праця. — С. 42.
- ⁴⁰ *Донцов Д.* Вказана праця. — С. 140.
- ⁴¹ ЦДАВОВ України. — Ф. 1064, оп. 1, спр. 147, арк. 1.
- ⁴² Вістник Холмського губерніяльного Старости. — 1918. — № 14.
- ⁴³ *Скоропадський П.* Вказана праця. — С. 312.
- ⁴⁴ Там само. — С. 253.
- ⁴⁵ Там само.

ББК 63.3(4УКР)
В35
УДК 94(477)“1918”

Авторський колектив: Владислав Верстюк, Павло Гай-Нижник, Сергій Коник, Тимофій Мотренко, Юрій Палеха, Георгій Папакін, Анжела Середа
Упорядник: Андрій Вишневський

Верстюк В., Гай-Нижник П., Коник С. та ін.

В35 Науково-документальна збірка до 90-річчя запровадження державної служби в Україні / Упоряд. А. Вишневський. — К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2008. — 124 с.

ISBN 966-8918-11-8

Активна пропаганда 90-річчя української адміністративної традиції сприятиме глибокому знанню громадянами України власної історії, вихованню патріотизму, підвищенню авторитету держави та дасть новий поштовх реформі державної служби та державного управління. Збірка вміщує наукові статті про перший вітчизняний досвід інституціоналізації державної служби за часів гетьманату Павла Скоропадського та унікальні документальні матеріали тих часів, які власне й встановлювали основні елементи державної служби в Україні.

Буде корисною державним службовцям, експертам, що працюють у сфері публічної адміністрації, науковцям, а також усім, небайдужим до власної історії.

**ББК 63.3(4УКР)
УДК 94(477)“1918”**

Видання здійснено коштом Державного бюджету України

ISBN 966-8918-11-8

© В. Верстюк, П. Гай-Нижник, С. Коник,
Т. Мотренко, Ю. Палеха, Г. Папакін, А. Середа, 2008
© А. Вишневський, упорядкування, 2008